

իւր և ընդարձակ վարդապետութիւնը 'ի վերայ հաւատոյ հանդերձ թղթովք կայսերն, Պատրիարքին Զօւնաց Սիրայէլի և երկուց Կաթողիկոսացի՝ Ներսիսի և Գրիգորի 'ի պատճառս եղեալ միաբանութեանց 'ի միջն նոցա և գործոց ժողովոյ յաղաղս խաղաղութեանց եկեղեցեացն, թարգմանեալ 'ի բարբառ Ռուսաց և 'ի լոյս ընծայեալ 'ի 1847 ամի 'ի Ս. Պետերբուրգ։ Օչոյս համօրէն՝ ժողովեալ 'ի մի մատենն՝ ընդ անուամբ յիշատակարան դաւանութեան հաւատոյ եկեղեցւոյն Հայոց երկոտասաներորդ դարու՝ եղբայրական սիրով մատուցանեմք ձերդ սրբաշնորհութեան, որպէս զի մարթաշէք սեպհական աջօք նշմարել զմերձակայ համեմատութիւն մերս դաւանութեան հաւատոյ ընդ ուղղափառ դաւանութեան Զոյն Ռուսաց։

Ինծ մնայ արդէն 'ի լուութեան և եթ կալ զի զինչ աւելի կարացից ասել զկնի վարդապետութեան հաւատոյ Շնորհալոյն Ներսիսի, և որով մարթացայց ընդ ըստհմանադրութիւնս ժողովոյ Կաթողիկոսին Գրիգորի և ընդ նմին երեսուն և երկու գահադուխ եպիսկոպոսաց համօրէն մեծի և փոքու Հայաստանի։ Օ'ի յայնմհետէ ոչ յաւելաւ ինչ և ոչ նուազեցաւ 'ի վարդապետութիւնս հաւատոյ եկեղեցւոյն Հայոց։ Ս'նայ ինծ հայցել և եթ 'ի ձերդ սրբաշնորհութենէ զայն ևս, զորմէ աղերսէր Ս. Շնորհալոյն Ներսէս առ բարեպաշտ ինքնակալն Զօւնաց, զհոգեշահ օգնականութեանց սիրոյ, որպէս զի մեզկայցի խնուութիւնն, որով ըմբռնեալ են անդամք։

Եթ երջանկալիչատակ նախորդն իմ Կաթողիկոսն Զովհաննէս ցաւէր հոգւով չափ 'ի վերայ ծանր զըսարտութեանց ընդդէմ եկեղեցւոյ Հայոց, 'ի լոյս ընծայելոց յանձնաթիւ ինչ մատենի. որչափ ևս առաւել ինծ պարտ է ցաւիլ, ասեանելով զի մինչև ցայսօր 'ի նմին իսկ մատենի նախակրթութեան՝ մատուցելոյ մանկանց յընթերցանութիւն, յուսուցանելն նոցա զուղղափառ դրութիւն մատանց 'ի խաչակնքել զգէմս իւրեանց՝ ուսանին նորա արտասանել զանէծս ընդդէմ Մղթի, անուամբ նա ևս անձանթի նոցին. իսկ անէծք է սորսափելի ինչ՝ թէ և առանց բնութեան ելանեն 'ի բերանոյ, և գրեթէ անպատշաճ մանկական շրթանց, բայց և այնպէս ակամայ իմն եղանակաւ թողուն 'ի սրտի զղբացութիւն ինչ անհարադատ 'ի բոլոր կեանս։ Ըպա ուրեմն 'ի նշան նոյն սիրոյ, զոր պատուիրեաց մեզ ամենակարող Փրկիչն մեր՝ աղաչեմ հանել 'ի բաց զծանրալուր բառս այս 'ի նախասկիզբն

մատենէն հոգեւոր կրթութեան ուղղափառ մանկանց եկեղեցւոյն Ռուսաց, նաև ս յայլ զանազան շարամանութիւնս արգելուլ 'ի լոյս ընծայել ապագրութեամբ զանկայել, զպարսաւական և զանուղիղ յօդուածս և զթիւր մեկնութիւնս, որով առ յապայն աճեացին արդիւնք բարեաց սկզբանց այնր խաղաղութեան և միութեան 'ի Զիտուս Քրիստոս, որոց պարտին ցանկալ համօրէն հաւատացեալ հետեողք նորին, զորմէ և անընդհատ զաղօթըս վերառաքէ Եկեղեցին սուրբ։

Մղջլերուք 'ի Քրիստոս եղբայր իմ սիրեցեալք։

ԿԵՐՊ ԴԱՇՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԻՄԵՋ ԵՐԿՈՒՑ
ԱԶԳԱՑ ՌՈՒՍԱՑ ԵՒ ՀԱՅՈՑ

Օ'ին Լատարայրի գեկտեմբերի հատորին մէջ կարգայինք այն դաշնագիրք, որուն օրինակը մեր քով ալ կը գտնուէր։ Պ. Լղաբեկեանը գիտնալով որ իր հրատարակած օրինակը թերութիւններ ունի, խնդրած էր որ ամբողջ օրինակն ունեցողը իրեն հաղորդէ։ Մեզի կը թուի թէ մեր քովի օրինակը ամբողջն է. և ինչպէս կ'երևայ, Պ. Լղաբեկեանին հրատարակածը Հայոց կողմանէ եղած առաջարկութիւնն է, և ոչ բուն դաշնագիրք։ Մեր օրինակին մէջ երկուքն ալ կան թէ Հայոց կողմէն եղած առաջարկութիւնը, և թէ Եկատարին կայսերութեան կողմէն եղած դաշնագիրք։

Ես օրինակը նշանաւոր աղբայնոյ մը ձեռքէն ընդունած էիւք, բաւական ատեն կայ. Պ. Լղաբեկեանին խնդրին ալ կ'ընդունինք, ոչ ուղղակի իրեն աղալով, այլ հրատարակելով մեր թերթին մէջ. իսկ օրինակը մեզի տուող աղբայնոյն անունը կը ծածկենք, զի իրմէ հրաման ստացած չեմք յայտնելու։

Արդ մինչ վերադառնալ երթագւորութիւնն Պարսից, և զաշտարհս Հայոց աւերելն օր ըստ օրէ երբեմն լիկլիք, և երբեմն դաւառական իշխեցողք պարսից՝ երազակելով զթիմանց գաւառս կողոպտելն յախշտակէն զինչ և զանաւորս հայոց, գերի վարելն զկանայս և զղլիս, զցանս սրանց մեծացուցանելն մեծամեծոց հայոց, զայսոսիկ լսէր 'ի Ռուսաստան Զովսէփ արքեպիսկոպոս Երկայնաբաղուկ Արքութեանց, յայտնէր զնեղութիւնս աղիւս մերոյ Եկատարին Կայսերու հոյն, յորմէ առայր բանս նորագրոյ զիրօմանեալ թագաւորութիւնս Հայոց միջնորդութեամբ մեծ կոմսին Գրիգոր Պատեմկինի, զորմէ ծանուցանէ երանելի Կաթողիկոսին Սիմէօնի ըստ կարգադրութեանց իւրեանց հաղորդել զնեղիւր աղիւս իւրեանց Կայսերութեան Ռուսաց։ Ի յաջորդել խնդրոյն գրել սահմանցին 'ի մէջ երկուց աղբայն զդաշն վառն կանգնելոյ զթագաւորութիւնս Հայոց, և գրեալ յերկուց կողմանց առաքելին առ միմեանս 'ի 1789 ամի օրինակ լոյս։

Յօդուած Ա. Նախքան զամենայն հաստաւ

տեղ զսեր և զմարտնութիւնն ի մէջ երկուց աղգացս՝ ըստ այնմ՝ « դուք ամենեքին եղբարք էք » , որք ի մէջ իւրեանց չւնիցին ամենն ին խորութիւն օրինաց մէջ Ռուսաց առ հաւատս և յեկեղեցիս մեր, և մէջ մեր առ նոսա զի ի Բը ընտանս ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ հաւատ սիրով յաջորդեալ (գաղատացոց 7 դրւի 6 համար) , այլ համարիլ զմիմեանս միոյ և նոյնոյ հաւատոյ և եկեղեցւոյ ծնունդ հիմնեալ ի վերայ փրկչական բանի թէ « այսու ծանկցեն զձեզ թէ իմ աշակերտ էք , թէ զմիմեանս սիրիցէք » : Վասնորոյ և համարձակեալ և մուտ առնել յեկեղեցիս իրերայ , որպէս զի մի մնացէ նիւթ խառնութեան , վասն զի միապէս դաւաճենք զպաշտելի սուրբ Արքայդութիւն և մարդեղութիւն բանին Աստուծոյ՝ Աստուծոյ և մարդ կոտորեալ , և վասն մեր չարչարեալ , զոր ի Հաւատամքի պաշտի և ի նոցանէ և ի մէջ , որ հիմն քրիստոնէական աղբաց են ի վերայ կարծեցեալ դատողութիւն մարդկան :

Բ. Օհետեալս յիւրաքանչիւր աղգացս չնկալնուլ ի հաղորդութիւն իբր զպղատրիս և զխառնութեան սիրոյ և խաղաղութեան :

Գ. Ի հաւատս դալ ոմանց տաճկաց և հեթանոսաց , որ ազգի կրօն կամիցին ըմբռնել նա նովաւ մկրտել , թարց գայթակղութեան արգելման լինին ըստ հաճոյցի նոցա որպէս մի և նոյն քրիստոնէական օրինաց պաշտօնէի :

Դ. Կապակցութիւն երկուց թագաւորութեանց մեծ դաշամբ յաւիտեանականա :

Ե. Ի ինկցին ի Հայաստան չափաւոր զօրք Ռուսաց Արանալաւ միով յազգին պահպանութիւն և երկիւղի այլ թագաւորաց՝ Պարսից և Օսմանցւոյ , և ի ժառանգաց թագաւորութեան մինն գնիցի ի դրոնս կայսեր :

Զ. Հաւատակութիւն մեր այնպէս եղիցի որպէս լինիւր երբեմն Յունաց և Պարսից տարով ի յարքունիս հարկացն և ի հանքաց ոսկւոյ և արծաթոյ , և ի ժամանակի պատեւրադի յօգնութիւն միմեանց հասանեն որքան և հարկն պահանջեայ :

Է. Մինչ ամենողորմած և օգոստոսիաւ կայսերու հին կամի օգնութիւն առնել տարաբախտ աշխարհի մերոյ և կործանեալ թաղն հորդեւ ընտրութիւն թագաւորին մերոյ կախեալ լինիցի ի կամաց նորա միայն , եթէ յազգէ մերմէ և եթէ դրան իւրոյ հաւատարմաց :

Ը. Արք թագաւոր կացուցի լինիցի հայոց օրինք և ի Վաղարշապատ թագաւորական քաղաքն ի սուրբ Ամիաձին օծանիցի որպէս նախնի թագաւորքն մեր :

Թ. Օթագաւորական քաղաքն պատրաստեալ ի Վաղարշապատ կամ Անի թագաւորական քաղաքն կամ յայլ պատշաճաւոր տեղի Այրարատ գաւառի :

Ժ. Սահմանեալ Կաւալերն (1) (օրան նշան) լինել տապան Այլի , և Լեւոն երեք գոյն կարմիր , կանաչ և կապոյտ ըստ դունդն աղեղան որ զինի ջրհեղեղին տուաւ Աստուծոյ Այլի ի նշան հաշտութեան :

ԺԱ. Եթէ հաստատեցի և այլ Կաւալեր լինիցի յանուն սուրբ Առաւորչին օրոն պատկեր նորա և լեւոն որպէս հաճոյ լինիցի :

ԺԲ. Հաստատեցի և առաջին նշան մեր Դատաւաղի Բրիտանի , զոր և առաջեաց առ Երգար թագաւորն մեր , տացի այն յաղեթանակողացն միայն կարմիր լեւոն :

ԺԳ. Յարմարեցի կնիք թագաւորական ըստ սովորութեան առաջնոց թագաւորացն մերոյ Արշակունեաց արծիւն միալիսի , որ նախքան զքրիստոնէութիւնն գառն ի ժամանակի քրիստոնէութեան և երկու առիւծն ի Փոքր Հայաստան և նոքօք զարդարեցին հանդերձք թագաւորաց մերոյ դրօշակքն և դրամքն :

ԺԴ. Յազգէ առաջնոյ նախարարացն մերոյ և իշխանաց յայտնեցի որ որքան հայրենիք ունեցեալ իցէ , որ վկայութեամբ հաստատեցէ վերադարձուցեալ եղիցի առնա և պատիւ նախագահութեան ազգին պահպանեցի :

ԺԵ. Ի նորոգել իշխանութեան մերոյ մի լինիցին ծառայք իշխանաց (սորուկը) որք կարիցեն զմի մի վաճառել ի նոցանէ , այլ լինիցին այնպէս որպէս յառաջ եղեալ են ի ժամանակս թագաւորաց մերոյ և Օսմանցւոյ և Պարսից , որք թագաւորին միայն են ծառայք , և երբ թագաւորն կամիցի ուրուք իշխանի շնորհ ինչ առնել զգիւղ ինչ բնակչաւն շնորհեացէ նմա , բայց շնորհնկալ իշխանն կարողէ զգիւղն ընդ բնակչաց ի միտմին ծախել , և ոչ թէ բնակիչան , այլ գիւղն ընդ մէջոյն այսինքն ընդ հողոյն և ջրոյն , զոր գործեն մարդիկք , Յոյնք յորժամ տիրեցին մեզ զինի անկման թագաւորութեան Արշակունեաց՝ կամեցան զմեզ սեփական ծառայ իշխանաց իւրեանց առնել . ուստի աղբ մեր ոչ հաճեցաւ առնալ , այլ մոխն ընդ իշխանութեամբ բաղդաւաւ խաղիցային զի ազատ մնացին :

ԺԶ. Յազգաւ փաճառականութեան սահմանեցի օրէնք ի մէջ երկուց թագաւորաց և յատկացուցի մարս իւրաքանչիւր փաճառ :

(1) Կաւալեր կամ օրոն է անուն առ հայտարար թագաւորական նշանի իւրեւն Ռուսաց , որով պատկեր թագաւորք դիւրական ի յաղթանակի :

ուել իրաց և տացի մեզ նաւահանգիստ ՚ի կանոնական ծովուն :

Ե. Փախուցեալ զինուորաց և հարստա կաց սահմանել օրէնք , և վասն որպիսեալ ընդունելոյ և Ռուսաց իշխանս , զաղնիւս և զպատուաւոր անձինս աղգի մերում :

ԺԸ. Բնորութիւն Հայրապետին մերոյ լինիցի առաջորդութեամբ թագաւորին մերոյ , որպէս յայնմ ընտրի ՚ի բոլոր աղգէն (1) : Ռ ըսվհաւս պայծառափայլ Վրիգոր Ալեքսանդրի Պատեմկինն է յատուկ խնամակալ աղգի մերում , որ ըստ հաճութեան ամենազոր մած կայսերուհւոյն է կառավարիչ գործոյս պատմի . և աղգի մերում յատուկ խնամակալ և բարերար , զոր ինչ նա տնօրինեցէ , զի չընորհողութեան մարգասէր կայսերուհւոյն . Նորին միջնորդութեամբ յառաջանայ , որպէս յաթուոյ Նատուածութեան ՚ի հրեշտակաց առ մարդիկ :

Զայս գրեցաւ ՚ի կողմանէ Հայոց և ՚ի ձեռն Յովսէփ արքեպիսկոպոսի մատուցաւ կայսերուհւոյն . յիշատակի ՚ի մերում ան ծանօթ նախկին . Թէ Վրիգոր Ալեքսանդրի Պատեմկինն ջախջախ ըստ ամենայնի ՚ի զլուսն տանել զպաշտօն , և յորդորէր միշտ զկայսերուհւոյն զինքն կոյուցանել թագաւոր ՚ի վերայ . Հայոց . յարգութեամբ հրամանաւ կայսերուհւոյն ՚ի կողմանէ Ռուսաց գրեցաւ առ այս Վաշնաղիս համաձայն գրութեանց զաշանց Հայոց օրինակ զայս :

Յօդուած Ա. Նախարարութիւն Հայաստանեայց լիցի հրովարտական ՚ի տանէ Հայոց ըստ օրինացն Հայաստանեայց :

Բ. Նախարարն Հայոց լիցի ՚ի բուն աղգէն և ՚ի ժառանգութեան Հայոց և գաւառաւորութեան Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ :

Գ. Ի զօրաց կայսերութեան Ռուսաց 2000 ձիաւորք , 2000 հետեակք և 2000 ումբաձիգք (թնդանօթածիլք) ըստ կարգի պետք թօփ խանայիւք , ձէպխանիւք և կերակրովք , և այլ ամենայն հարկաւոր գործովք և պիտոյիւք , քսան ամ ժամանակօք կայսերական ծախիւք կալով մնացէն յերեսաւերկրին Հայաստանեայց վասն պահպանութեան երկրին և աղգին Հայոց :

Դ. Վսեկայն ամբողջ և ստորապատուութիւնք զինուոյ լինիցին ՚ի ներքոյ հրամանի սպարապետին Ռուսաց , մինչև երանելի նոցա ՚ի Հայաստան աշխարհէ :

Ե. Ի տանէն Հայոց հատուցումն լինի կայսերութեան վասն ծախուց 6000 զինուորաց և պետոց Ռուսաց իւրաքանչիւր տարւոյ 60000 թուման , յորոց 30000 լիցի ոսկի և ար-

ծաթ իսկ մնացեալ 30000 հաց , միս և գինի :

Զ. Վերայիշեալ 6000 զօրքն Ռուսաց անդրէն գաւառն առ կայսերութիւն իւրեանց այսպիսի կերպիւ , 2000 զօրքն յետ տան ամաց 2000 հնդեատաներորդ տարին և 2000 բըսաներորդ տարին . և իւրաքանչիւր ՚ի վերայիշեալ ժամանակաց ելանողքն լիցին չափաւորութեամբ իւրաքանչիւր պաշտօնի զինուորաց , և նմանապէս պախասեցի ՚ի տանէն Հայոց հատուցումն վասն ծախուց նոցին իւրաքանչիւր ելանողաց 2000 զօրաց 20000 թուման տնօրենիս :

Է. Ի լրանալ քսան ամի վերայիշեալ հատուցումն ՚ի տանէն Հայոց մեծի կայսերութեան , եթէ զքոյրն ոչ լինիցի արարեալ , որ ինչ լինի մնացեալն , այն պարտք լիցի անժքն տնէլ ՚ի վերայ տան Հայոց : Օ. Ի հատուցէ դանձարանի կայսեր տան և վեց տարի ժամանակաւ իւրաքանչիւր տարւոյն այն պարտք ՚ի տան բաժնէն մէկն առանց շահի :

Ը. Ի տանէն Հայոց իւրաքանչիւր տարւոյ մի անգամ ընծայեցաւ պետ լինի կայսեր Ռուսաց և ՚ի նշան հնազանդութեան քսան միս զալ զուտ ոսկի , երեք ձի , և վեց խոյ :

Թ. Տունն Հայոց ծանիցէ զկայսերութիւն Ռուսաց զիւր աղտաիչ ՚ի գերութեան կալով մնացէ բարեկամ ընդ բարեկանս , և թշնամի ընդ թշնամիս կայսեր և մեծ կայսրն սիրեցէ զբարեկանս և ատեցէ զթշնամիս Հայոց :

Ժ. Եթէ հրամանն ՚ի կայսերութեան ելանէ ընդունիլ ՚ի տանէն Հայոց զգինուորս , տունն Հայոց պարտական լիցի ալ մինչև ց6000 զօրս և միւսնայն կերպիւ ստանալ զծախն նոցա ՚ի կայսերութեան , որպէս կայսերութիւն ՚ի Հայոց զնորդ ՚ի վերն ՚ի հնդեկաբոյ պայմանին գրեալէ :

ԺԱ. Վսեկայն քր թէ կարգաւոր և թէ վնասոր որ ընդ հաւանութեամբ կայսեր պատուաւոր լիցի ՚ի մեջ աշխարհի և աղգին Հայոց , սոյնպէս զկորդաւորս և զգինուորս , որ յաղգէն Հայոց լիցի պատուելի ՚ի մեջ աղգին Ռուսաց որպէս զաղգս իւրեանց :

ԺԲ. Օկերպ տնտուած պաշտութեան Ռուսաց պատուեցեն Հայք , և Հայք պաշտեցեն զամենայն ըստ սովորութեան իւրեանց յեկեղեցւոյ . և զնոյն պատուեցեն Ռուսք :

ԺԳ. Բնդարձակապէս մոցին և ելցին ամենայն արհեստաւորք և վաճառականք յաշխարհէ Ռուսաց , որ և իցէ ամենայն ձեւաւ գործք աշխարհին Հայոց հատուցանելով զհարկն , զմօքսն և ըստ սովորութեան և կերպի կառավարութեան աղգին Հայոց , նմանա-

(1) Թուի թէ ՚ի տանէ առեալ է զհանուն , զընկալն ընտրութեան կաթողիկոսի գրեալ է ՚ի բարձրագոյն կարգադրութեան որ վասն լուսաւորութեան Հայոց եկեղեցւոյ կայսրն Ռուսաց ՚ի 41 մարտի 1856 թի :

պէս և Հայք մայրեն և երկն աներկիւղ և ան կոտորած յաշխարհն Ռուսաց, և ինչ և իցէ ձեռագործք հատուցանելով զհարկն, զմարան, և ըստ սովորութեանն և կերպի կառավարութեան ազգին Ռուսաց :

Ե. Բրեական մեղադարոյ, փախստահանք եթէ ի Ռուսաց յաշխարհն Հայոց և ի Հայոց յաշխարհն Ռուսաց բնկանուն պահ պահութիւն միայն կենաց, բայց զըկեալքն ի պատուոյ և յոր ինչ պաշտօնէ իցէ, կամ փախստահան եթէ լինիցի պորտաւոր ոսկւոյ և արծաթոյ, և եթէ հայոց, պարտէ նմա դատիլ ըստ օրինաց աշխարհին, յորում գտանիցի անձն նորա, և փախստահանն իցէ եկեղեցական պարտ իցէ դարձաւ ցանկէ զիս առ առաջ նորին իւր :

Ե. Զանն Հայոց կառավարեացէ զաղբիւր և զաշխարհն ըստ օրինի Հայոց և զոր ինչ աւելին յայնմանէ գիտուած և կառավարեցին ի հաստատութեան նոյնոյ օրինաց :

Ե. Կայսերութիւն Ռուսաց ծանկցէ ըզտունն Հայոց իբրեւ զթագաւոր Հայաստանէն, և որոյ զգեստանն մեծ, բերան Հայոց, որ նստիցի ի Պետերբուրգ :

Ե. Որովհետեւ երկրակցութիւնք և ազգաբանութիւնք Հայոց, Ղըռանից և Վրաց, ի հնոյ ժամանակէ իբրեւ զմի են, որ և այժմայս սիրելի են միմեանց, վասնորոյ ի հարկաւոր ժամանակի առաւ Հայոց 6000 զօրս Ռուսաց, ունիցին ևս ազատութիւն օգնական լինելոյ Ղըռանից և Վրաց որքան կարող լինիցին :

Ե. Վասն հատուցումն լինելոյ զտարեկան ծախուց 6000 զօրաց կայսեր գրաւ լիցի չորսն ի տասն մասնէ բոլոր եկամտից Հայաստան աշխարհին, այսպէս տասնէն զչորս մասն Հայրապետին Հայոց վասն ծախուց կրօնաւորաց, անտեկաց, սղքատաց և նորոգութեան վանօրէից և այլոց պիտայից. իսկ մասն գանձարանին ընդհանուր տանն Հայոց :

Ե. Հատուցումնք որ ի վերայ պարտին լինիլ ի չորս եղանակս տարւոյն այսինքն նախ ի մարտի 20րդ, յունիսի 20րդ, սեպտեմբերի 20րդ և չորրորդ դեկտեմբերի 20 :

Ի. Եթէ հանգիպեացի ինչ սխալանք, յանդիմանութիւնք կամ զանազանութիւնք ի մէջ երկուց ազգաց տէրութեանց Ռուսաց և Հայոց, առ որս խառնութիւնք բոլորովմբ արգիլեալ է և վնասակարութիւնք բախեալ, պարտ լիցի երկուց կողմանց զգանգատս և ըզպատասխանիս իւրեանց ընծայել առ ի սպասումնայն փառաց արժանի կայսերն Հռաքիայ

այսինքն Ղերմանիոյ, և ի վերայ որոյ ի նմանէ լեալ վնասն լիցի երկուց կողմանց արգարութեանն. արդ եթէ հաճոյ թուեալի կամայ Հայրապետին և իշխանաց և տանուտէրանց Հայոց յայսմանէ ապեոյի 200 հաւ յաւի տեառն 1779 :

Թարգմանեաց Դաշնոյ բան ի դաշնոյ մասնէն Ռուսաց 1786 տի ի Պետերբուրգ Երկադար Համբարան Նոր Զուգայիցի :

• • • Խմբագիր անը

Աղբ մը իւր թշուառութիւնը կրպէս կ'զգայ, անշուշտ զայն ուղղելու միջոցներ, և զիւրութիւններ խորհիլ կ'ընտրի. երբ յաջող բնականապէս իր անզոյ և անուզող հայրենակից կամ ազգակիցներն ալ նոյն տրամադրութեան մէջ մտնելու կը ճգնի : Կերպարանաց մէջ ալ այն զբաղումներն ունեցողներն և զաւ. Կ. Պօլսոյ մէջ 10-օգոստ. 1860ին Անձ. ընկերութիւն հաստատող աշխ. խումբը, որուն նպատակն է Հայաստանի խեղճ և պատգաւատ հասակաւոր ազգայնոց կարգաւ, գրել, հաշուել սորիցներ : Եւրոպայի միայն մանկաման գրել աւելորդ համարելով միայն համառօտ տեղեկութիւն մը առ արժան կը համարեմք սիրելի ընթերցողաց : Այս ազգօգուտ ընկերութիւնը սկիզբէն մինչև ցարդ Ղաթիկոյ Ամենայնի վարժարանին մէջ ինչպէս արդէն շատերուն ալ յայտնի է, անընդհատ իւր դաստիարակութիւնները կը շարունակէ, որուն շնորհիւ աշակերտեալքս ալ փոքր ինչ մարդկութեան վերաբերեալ գաղափարաց ծանօթանալով, 3-մայիս 1865 նոյն նպատակաւ Անձ. սանոց ընկերութիւն մը կազմեցին 100 աշակերտեալ ընկերներէ բաղկացեալ, շաբաթը 20 փոքր բաժանորդացին տալով, բաւական արգիւնք ձեռք բերած ունինք թէ ընկերութեան շաբաթական նուէրներով և թէ Աղբաշէ բարերարաց առատ ընծայելիք որոնց մեր շնորհակալութիւնը կանխաւ մատուցած էմք. այս արդեամբ ընկերութեան նի. թակաւ պէտքերը փոքրիշատէ կը հոգացուին. սորիցն թուղթ, գրիչ, մեքեն, գիրք և փոստայի ծախք ևն : Ընկերութեան յառաջադէմ ընկերներէն ամենը, որոնք որ բաւական ուսմանք ձեռք բերած են հետզհետէ հայրենիք վերադառնալով իրենց տեղերը գործողներ բացած են և հետզհետէ ալ բացուելու վրայ են. որոնց նման որոնք են Սեբաստիան չըմարիլ գիւղերն Պինիէօլ, Թուրքուս, Կոլոսուն, Ղաթիկալ, ՍԴՆՊՈՂԻԳ ևն : Թէպէտ ուրիշ տեղեր ալ կան ինչպէս Վան, Վեստրիա ևն, բայց ժողովրդեան հարստահարելէն բանալ գտակալ չեն կրնար իրենց ազգեցութիւնը բանցնել : Սեբաստիոյ գոյրոյր որ 2 տարեկի վեր կը շարունակուի ունի 100ի մօտ աշակերտանող հատ շարունակող, թէև ինչ ինչ պատճառներով դպրոցին հրաժարող և նորին ալ հետզհետէ յաճախողներ ալ կան : Նոյնք ալ իրենց մէջ շաբաթը 3ական փարայով բաւական նստիկ հաւաքած և անոր դաւարին 8 լիւրս ալ մեզ խրկած ըլլալով անցեալ տարուան սեպտ. ամսուն մէջ գործողին վերաբերեալ գրեմք իրիկեցինք իրենց ծախիւք. և բաւական գիրք ալ մեր կողմանէ որով 5—6000 գիրք եղաւ մեծ և փոքր : Պինիէօլ գիւղին մէջ 28 նոյեմ. 1866ին բացուած գոյրոյր ունի 36 աշակերտ և վերջէն նամակաւ մ'ալ թուղթ, գրիչ ևն խնդրելով այս ձեռն օրերս պիտի խրկուին, միւս գործողներուն ցանկն ալ հետզհետէ կը հաղորդուին մեզ :

Իսկ հաւ Պօլսոյ մէջ գոյրոյր որ եօթը տարեկի վեր բացուած է անընդհատ կը շարունակուի. աշակերտաց թիւը թէև մինչ 700էն աւելի հասած է, բայց ոսկայն ամենը զանազան պատճառներով հրաժարած և ոմանք ալ հայրենիք վերադարձած և իհն մ'ալ իրենց անհոգութեամբն ետ կեցած են : Այս օր. թիւն աշակերտաց թիւը պիտի լի միայն 60—70 աշակերտ կան շարունակող, որոնց կը տրուին հետեւեալ դասեր. գիր, հասարակ ընթերցում, քերականութիւն, վերաբանութիւն, շարագրութիւն, թուաբանութիւն, մինչև իսկ գրահաշիւ, աշխարհագրութիւն, ազգայն պատմութիւն, քրիստոնէական վարդ

դատելու թիւն, տրամադանութիւն, ճարտասանութիւն, բարոյ, յոկան իմաստասիրութիւն ։

Ուստի այս տեղեկագրովս կը խնդրենք ամէն անհոյժն որ իրենց անդին կեանքը Պօլսոյ փողոցներուն մէջ զեղնութեամբ կը վառեն զուր տեղը, դառ յաճախել և պէտք եղած ուսմանընէրը ստանալ, ետքը վայելու եղանկներու հաղորդ փարս մը չարժէք, «այլ մինչդեռ ժամանակս ի ձեռքէ դարձեացուք զբարին» ։ և որոնք կարող են դայնպիսիան համոզել, յորդորել և Ղալաթիոյ կիրակիի Անձ . ընկերութեան վարժարանը խրկել կը խնդրենք . և ամէն ազգասէր անձերէ և ընկերութենէ մեր ընկերութեան անդին նարատակին ձեռն կարկառել բարոյ, յոյժն և նիւթապէս : Ուստի կ'աղաչենք զձեզ . . . իբրմ բազիր աէր ույն համառօտ տեղեկագրիս ձեր ազգօգուտ և պատուական լրագրին էջերուն մէջ անկիւն մը շնորհէք ։

Մեծաճ . Լեն :

9 փետր . 1867

Ղալաթիոյ Ամենախրիստ վարժարան

Ի զիմաց Անձ . ամենաց ընկերութեան

Ատենագիր

Փոխ . ատենագետ

Ստանի Մանուկեան

Ահարոն Աւետիսեան

Սէֆապառի

Կեսարաի

ՊԱՊԱԿԱՆ ՄԵՃՄՈՒԱՆ

Սէճմուայր Հալափիսը անցեալ շաբթուան 683 թուովը բարեհաճեր է զիջել յաւանակի և Փուռնջի գրածներուն վրայ ակնարկութիւն ընել, հանգերձ ապաւանկօք ։

Իր զիջումը նշանակութեան արժանի է, իսկ իր սպառնալիքները ոչ : Հայոց Ազգը պապական Սէճմուայր բազմաթիւ առիթներու մէջ փորձած ըլլալով, անոր ազգային գրուածոց յարգ ու նշանակութիւն մը տալէ հեռու է : Վասն զի երբէք անոնց մէջ անկեղծութիւն մը ու ճշմարիտ ազգասիրութիւն մը նկատած չէ . ընդհակառակն հեգնութիւն, ծանակ, թիւր մեկնութիւններ, վհատեցուցիչ խօսքեր ։

Եւ եթէ Սէճմուայրին Պապական մականունը կուտանք, ոչ թէ խորագրին Պապական ըլլալուն նկատմամբ է, այլ նոյն թերթը Պապականութեան գործիք, Պապական Հայ կը զերին նուիրուած հարազատ և հաւատարիմ աշխատաւոր մ'ըլլալուն համար ։

Կը զարմանանք որ Սէճմուան աս տասնի ըլլալը աղէկ գիտնալէն ետքը, վարպետութեամբ մը 683 թուով կը գանգատի թէ ինչ կ'ուզեն յաճախակի և Փուռնջի և ուրիշ կամ որ նոյն է բոլոր ազգային խմբագիրները, որ Պապը, անոր եկեղեցին և կրօնքը կը պախարակեն ։

Ըս ըսելով Սէճմուան ինքզինքը Վատիկանի ամբողջ կը նետէ, որ գիւրբութիւն գտնէ իր հակառակորդացը հետ մաքառելու ։

Բազային թերթերը մասնաւորապէս յաւանակը Պապին և անոր եկեղեցւոյն հետ բան գործ չունի . այլ միայն Պապին դռները դեգերող ազգայնոց հետ . որոնք իրենց մայրենի եկեղեցին ոչ միայն ուրացած են, այլ և ամէն անարգանք ու նախադիմք անոր վրայ կը տեղան : Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ և միամիտ ու պարզամիտ Ժողովուրդը որսպիւր համար ամէն կեղծ ու մարդկութեան անվայել հնարքներն ի գործ կը դնեն ։

Այս հնարքներուն գործագիր իշխանութիւնը կը վարէ մեր Պապական ազգայնոց կը զերը . և Սէճմուան տլ անոնց ձեռքը պատուական գործիք մ'է . ահա Պապական Սէճմուան, որ ոչ երբէք կրնայ արգարանալ Ազգին առջև, քանի որ իր գրութիւնները կը կենան . և ոչ երբէք արգարանալիք ունի ազգայ սերունդաց առջև ։ Վերք կը հաւատանք որ Ազգն իր միութիւնը պիտի վայելէ իր ազգային նախնական սրբազան սովորութեանց և աւանդութեանց մէջ, իր աննման Եկեղեցւոյն սուրբ և անտրամ վարդապետութեանց մէջ . քանի որ ազգայնութեան ոգին ու գաղափարը յաղթանակելու վրայ է . Այս կը հաւատանք որ մեղմէ բաժնուող եղբայրները պիտի գան իրենց մայրենի Եկեղեցւոյ գիրկը, անոր վեհութիւնը, պատուականութիւնը, Հոյսոյ սիրոյ և միութեան կեդրոնն ըլլալը, անոր աննման ու անհամեմատ ոգին ճանչելով և համբուրելով երբ թափվէ իր կղերին անուրը, մերժէ աւանոր հոգեւոր ու մարմնաւոր սպառնալիքները, աղաաի երբ այն կղերէն՝ որ հոգւով ու միտքով ու սրտով Փրօփականաւոր համար կ'աշխատի, և ոչ ՄԱՐԳԱՌԹԵԱՆ և ՈՉԱԶԳԱՅՆՈՒԹԵԱՆ և ՈՉԻՍԿ ԲԻԹԱՏԱՆԻՈՒԹԵԱՆ համար, կը համարձակինք ըսել . . .

Ինչո՞ւ ընդունայն և անտեղի սպառնալիքներ կ'ընէ Սէճմուան, Պապական Սէճմուան, մեր մեկին դէմ հաղար գրելու . միթէ մեր Ս. Կաթողիկոսը, ազգային հոգեւոր ու մարմնաւոր իշխանութիւնները պիտի վախցնէ, անոնք աղայ են արդեօք . կամ թէ չեն կորդացեր, չեն ճանչցեր Սէճմուան, Պապական Սէճմուան ։

Իայց ինչ աւելի նախատինք պիտի կրնար ընել արդեօք Պապական Սէճմուան, ինչ որ մինչև ցարգ ըրած է ։ Թողունք իր հին գրութիւնները, թողենք անոնք . դեռ երէկ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ԱՌԱՔԵԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ և ՈՒՂԱՅՓԱՌՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՒՐԱՆԸ, և բոլոր ազգը ի Պապականութիւն կը հրաւիրէր . այսօր եւ իբր Ս. Կաթողիկոսը կը պաշտպանէ, իբր թէ Երին Սրբազնութիւնը ուրացողի մը պաշտպանութեանը կարօտած ըլլար ։ Մոռցումք են արդեօք ի Ս. Ս. Եր տեարալը, Գաթըճեանի գիրքը, Պապական ազգայնոց եպիսկոպոսարանին յայտարարութիւնները, որոնք Բրիտանի անգամ վերուցին իրենց մայրենի եկեղեցւոյ ճոցէն, և անոր արձանի Թողունցին ։ Եկէ աւելի ինչ մեծ նախատինք կրնային ընել, որ տախալին հազարներ կ'ըստանայ Սէճմուան, ամառուան ամպերուն պէս . ինչ որ կ'ուզեն թող գրեն . Հայոց ազգը

զինքն ուրացող զաւակաց նախատինքներուն
կը համբերէ . աւետարանին մէջ անառակոր
գիւն առակը կը յիշէ , և ժամ առ ժամ կ'ըս-
տասէ անոնց վերագործին : Իսկ իր ճշմարիտ
զաւակաց լեզուն չկարկեր . ոչ Սէճմուա ,
Հայոց ազգը Պապական չէ որ հաւատաքննու-
թեան ատենները ունենայ : Սէր գրածները
տակաւին ձեր գրուածոց հաղարկն դէմ մէկ
պատասխանէ . Իսկ մեզի շարժումիմ ու-
րիշ բան չկայ , բայց եթէ Պապականութեան
յարող և օտարող գումերը մուրացիկ չըջող ազ-
գայնոց վրայ կարեկցիլ , և անոնց միտքն ու
հոգին գերող Փրօքականաւոր աշակերտներուն
անողորմութիւնը յուշենէ , և միամիտ ժողո-
վուրդը զգուշացնէ :

Կը հաւատանք թէ Պապական ազգայնոց
մէջ կան անանկներ , որոնք իրենց մայրենի
եկեղեցւոյն վրայ այն անարգանք չեն նայիր ,
որն որ իրենց կ'ազդեն Փրօքականաւոր աշա-
կերտները , Հռոմոյ եկեղեցիէն դուրս Լա-
տուած չկայ ըսողները . և թերեւս Վարդան
փաշան ալ այն ժողովրդեան կարգն ըլլայ ,
բայց ոչ իրեն խմբակիր Սէճմուայի , Իսկ եր-
բեմն մեզի եղբայրութեան ձեռք կարկառող
ներուն մէջ շատ քիչ կը գտնուին անկեղծները ,
մեծ մասը մեզմէ գողնալու սեփականուած ու-
ւաղակներ էին , կեղծ ազատամտութիւն
յուշենելով մեր միամիտներուն հոգին թու-
նաւորելու և իրենց յանկուցանելու համար :

Բոնց վրայ ուրիշ առթիւ թերեւս խօսե-
լու պատեհութիւն կ'ունենանք :

Սէրք անցնիք Սէճմուայի 684 թուոյն
մէջ դարձեալ ազգային քանի մը խնդրոց վրայ
ըրած անհարկութեանց , ոչ թէ Պապական
Սէճմուան համոզելու , այլ ճշմարտութիւնը
երևան հանելու համար :

Սէճմուան Սատիսէն առնելով Ս . Լըմի-
աճնէն եկող հրաւիրակները և ն յիշէն ետքը ,
անցեալ շաբթու Երեսփ . Ժողովին ի գի-
մաց ժողովրդեան ներկայացած պատգամաւո-
րաց խնդրագրոյն վրայ դիտողութիւն ընելով ,
Պալաժէնիայի և կաթողիկոսի նկատմամբ զը-
ւածները անտեղի կը համարի , և թուրքաս-
տանի Հայոց ձեռնհասութենէն վեր :

Սէճմուան այս զրից մէջ նոր մտած չէ .
կաթողիկոսական խնդրոյն սկիզբէն ի վեր շատ
յարգորներ և սպառնալիքներ տուաւ . մինչև
ի Ս . Լըմիաճնի երթալը պատգամաւորները
պիտի մերժուէին և վաճառուէին : Բայց
փորձով տեսաւ որ ատանկ չեղաւ . Երեսփո-
խանական ժողովոյ ընտրութիւնը ի գլուխ ե-
լաւ , Գեորգ սրբազանը կաթողիկոս եղաւ ,
ոչ Պալաժէնիայի տրամադրութեանց համե-
մատ . այլ ինչպէս որ Էջն ընտրեց , նոյն ըն-
տրութիւնը հաստատեց Ռուսիոյ կայսրն ալ :

Պարագ տեղը Սէճմուան թող իր կոկորդը
չպատուէ . Էջնի կամքը կատարուեցաւ , և ոչ
արդէն մերժուած Պալաժէնիայի տրամադրու-

թիւնները : Սէճմուան ալ թող գիտնայ
(եթէ չէ գիտցեր յարգ) թէ կաթողիկոսի
ընտրութեան յաջողութիւնը թուրքաստանի
Հայոց Երեսփոխանական ժողովին ձեռքն ըլ-
լալը լաւ կընելով նոյն իսկ Պալաժէնիան իրմէ
աւելի պաշտպանողները , ամէն հնարք ի գործ
գրին Երեսփոխանաց սիրտը գրաւելու և ուղ-
ուած անձին վրայ քուէ տալու . այդ հնարք-
ները ու գործիւնները մեզի անձանսթ չեն :

Եթէ գործը Լըմիաճնի Սինոդի վերադա-
նուած էր , ինչպէս կը կարծէ Սէճմուա և այն
Հայերը , որոնց աչքին առջև իրենց ազգը չքոտի
կենդանի մը կ'երևայ (թերեւս իրենք նոյն
կենդանեաց կարգն ըլլալուն համար) , եթէ
Ռուսիոյ կառավարութեան կամոցը եւթարկ-
ուած էր կաթողիկոսի ընտրութիւնը , ինչո-
ւոյնչափ մեծ նշանակութիւն տրուեցաւ Երես-
փոխանաց քուէարկութեանը . ինչու այնչափ
ընդգիծութիւն եղաւ Երեսփոխանի
պատգամաւոր երթալուն . թերեւս գիտէ ա-
սոնք Սէճմուան , ու գիտու թեամբ կը կամա-
կորի . թերեւս չգիտեր ու ազիտութեամբ կը
մեղանչէ :

Կաթողիկոսի ընտրութիւնը ի Պօլիս և ի
Ս . Լըմիաճնի ըստ ամենայնի՝ համաձայն ազ-
գային կամոց կատարուած է , և Պալաժէնի-
այի ոչ թէ կիւսը այլ անոնն անգամ գործած-
ուած չէ :

Լիսն որ ի Ս . Լըմիաճնի մեր պատգամա-
ւորաց և Ռուսիոյ ահրութեան կողմէն ներ-
կայացող Օսթէնաքէն փոստաբանին և Չի-
լայէֆ զօրապետին մէջ եղած ապք ու երկար
վիճարանութիւնները տակաւին մեր ձեռքը
պատրաստ չունինք հրատարակելու համար .
բայց հաւորած անգեկութիւններնիս բաւա-
կան են Սէճմուային միտքը լուսաւորելու , և
անոր առարկութիւնները հերքելու :

Են երկար վիճարանութեանց առար-
կաներէն մէկն ալ 45 և 65 վիճակաց խնդիրն
եղած է : Համառօտ ըսենք . այն աստիճան
մեր պատգամաւորաց կողմանէ ընդգիծու-
թիւնը սաստկացած է , որ վերջապէս ընդուն-
ուեր է թէ բոլոր պատգամաւորք իրենց վե-
ճակաց թիւը ընշանակեն ընտրութեան միջո-
ցին : Եւ մեր պատգամաւորները ընտրու-
թեան ատեն ստորագրած ատենինն նշանա-
կած են « ի դիմաց Կ . պօլսոյ և Երեսփոխանի
Պատրիարքութեանց և կաթողիկոսութեանց
Սոյ և Եղթամարայ » : Ստորագրող կաթողի-
կոսի ընտրութեան ատեն Սիս և Եղթամար
գուրս մնացած էին ընդհանրական կաթո-
ղիկոսի ընտրութեան մասնակցութենէն ,
որով բովանդակ թուրքաստանի մէջ 45 ա-
ռաջնորդական վիճակ հաշուած էր . իսկ այս
անգամ Սիս և Եղթամար հետ առնելով 65
եղան վիճակները : Սէր պատգամաւորները
ի դիմաց Սոյ և Եղթամարայ կաթողիկոսու-
թեանց ալ ստորագրած ըլլալով , նոյն թուոյն

